

Beyond Authenticity, Alternative Approaches to Hadith Narrations and Collections, eds. Mohammad Gharaibeh, Islamic History and Civilization Volume 203, Brill, Leiden-Boston 2023, ss. 457

Celem omówionego w niniejszym tekście tomu jest podjęcie dyskusji na temat znaczenia hadisów dla badań islamskich, historycznych czy kulturowych, nie uwzględniając kwestii autentyczności samych opowieści. Autorzy poszczególnych artykułów zawartych w monografii starają się wyjść poza dyskusje na temat wartości historycznej faktów podanych w hadisach, interesuje ich raczej warstwa, którą moglibyśmy określić jako kształtującą świadomość ówczesnych społeczeństw poprzez obecność, funkcjonowanie hadisów w warstwie wyobraźni przedstawicieli wspólnoty muzułmańskiej – ta zaś z pewnością kształtowała zarówno sposób budowania narracji historycznych, jak i horyzont intelektualny oraz sposób odbioru pewnych treści przez ówczesnych twórców i ich czytelników. To z kolei jest już zagadnieniem, które odpowiednio opracowane pozwala nam np. szukać odpowiedzi na pytanie, jak ważny dla tych intelektualistów był np. Konstantynopol, czy poświęcili mu uwagę ze względów religijnych, materialnych, a może symbolicznych w sensie politycznym. Dla osoby, która starała się przeanalizować te treści w przeszłości¹, chociażby w podstawowym zakresie, tym bardziej interesującym wydała się omawiana tutaj monografia. Książka składa się ze wstępu, dwunastu rozdziałów oraz indeksów tematycznych – imion i nazw własnych, geograficznego i toponimów, tekstów źródłowych, odnośników do Biblii i Koranu, oraz określonego jako słowa kluczowe.

We wstępie (s. 1-19) Mohammad Gharaibeh, redaktor monografii, przedstawił zarys historiograficzny problemu traktowania hadisów jako źródeł wiarygodnych historycznie, wskazując na tych, którzy podważali ich rzetelność takich jak Ignaz Goldziher, Joseph Schacht czy Gautier H.A. Juynboll, a także tych, którzy dzięki zastosowaniu nowych metodologii potrafili wykorzystać ten materiał do badań nad rozwojem niektórych elementów historii islamu, chociażby prawodawstwa, takich jak Harald

¹ B. Cecota, *Wybrane elementy dyskursu epidemicznego w muzułmańskiej tradycji średniowiecznej*, [w:] *Interdyscyplinarne badania nad dyskursem medycznym*, red. D. Gonigroszek, K. Szmigiero, Piotrków Trybunalski 2022, s. 13-36; idem, *Konstantynopol w hadisach*, [w:] *Vade Nobiscum. Vol. V: Podróże, pielgrzymki, peregrynacje. Religie świata*, red. M. Gawryszczak, E. Kacprzyk, Łódź 2013, s. 11-16.

Motzki, Gregor Schoeler bądź Pavel Pavlovitch. W tej części książki zostały oczywiście przedstawione pokrótce podejmowane w niej zagadnienia, wyszczególnienie głównych tez i należy uznać ją za udane streszczenie kluczowych idei zawartych w monografii. Poziom szczegółowości podejmowanych tutaj tematów nie wymagał oczywiście zapoznania Czytelników z podstawowymi pojęciami związanymi z hadisami, isnadem i innymi².

W rozdziale pierwszym pt. *Compilation Criticism. Exploring Overarching Structures in the Six Books* (s. 20-59) Stephen R. Burge przedstawił uwagi na temat sposobu prezentacji treści zebranych w zbiorach hadisów uznawanych za kanoniczne, czyli tzw. *Sześciu Ksiąg (Kutub al-Sittah)*, autorstwa al-Buchariego, Muslima ibn al-Hadżdża, Abu Dawuda, al-Tirmiziego, al-Nasa'ia oraz ibn Madżaha. W tekście Autor zajął się konkretnymi aspektami, analizując umiejscowienie treści dotyczących filarów islamu, tematyki odnoszącej się do modlitw i rytuałów, zagadnienia dżihadu, a także tego, w jaki sposób każdy z twórców starał się rozpocząć i zakończyć swój zbiór. Są to elementy, dzięki którym zbierający hadisy i isnady mogli wpływać na sposób odbioru przekazywanych przez nich treści, chociaż z zasady byli ograniczeni konkretnymi regułami dotyczącymi „zdrowia” hadisów i z uwagi na wymóg ich przestrzegani nie mogli dodawać własnych interpretacji w treści samych zapisów. Tym bardziej istotne jest by przebadać te elementy, dzięki którym mogli budować własne narracje, chociażby w ograniczonym zakresie.

Rozdział drugi (*Teaching Islam in Yemen. Insights from Two Forty Hadith Collections*, s. 60-95) autorstwa Scotta C. Lucasa to studium dotyczące specyficznej formy wydań hadisów, w formie tzw. „czterdziestu” (liczba wskazuje na ilość przypowieści umieszczonych w tomach), niewielkich zbiorów, służących do nauki podstawy wiary czy zapamiętywania całej treści³. Forma takich „streszczeń” dużych zbiorów była bardzo popularna i szeroko stosowana, dlatego też Autor mógł dokonać nawet klasyfikacji tematycznej zbiorów, informacje na ten temat zaprezentował również w omawianym artykule. Zarysował jednak ten problem tylko dlatego, by przedstawić sposób wykorzystania zbiorów wśród szyickich społeczności jemeńskich zajdytów, gdyż okazuje

² Z podstawowymi zagadnieniami można zapoznać się m.in. w: K. Kościelniak, *Sunna, hadisy i tradycjoniści. Wstęp do tradycji muzułmańskiej*, Kraków 2006. Hadisy w języku polskim dostępne są w formie wyboru m.in.: *Mahomet. Mądrości Proroka*, przeł. J. Danecki, Warszawa 1993; *Mahomet. O małżeństwie, kupcach i dobrym wychowaniu. Wybór hadisów*, przeł. J. Kozłowska, Warszawa 1999. Odpowiednik sunny w postaci przekazów 'Alego w środowisku szyickim zob. można: Ali ibn Abi Talib, *Aforyzmy*, tłum. J. Danecki, Warszawa 1990 oraz Imam Ali ibn Abi Talib, *Nabdh al-Balagha*, tłum. A. Miernik, Birmingham 2012.

³ Przykłady po polsku: M. Jaşar Kandemir, *Czterdzieści hadisów w opowiadaniach*, przekł. Musa Çaxarxan Czachorowski, Białystok 1439/2018; *Czterdzieści hadisów Qudsi*, red. K. Ahmad, M. Ahmad, Białystok 2005; Ali Abi Issa, *Komentarz czterdziestu Hadisów Nalatija*, Białystok 1999.

się, że chętnie korzystali oni z krótkich kompilacji sunnickiej proveniencji, co jest dosyć interesujące w kontekście popularnych przekonań o ostrych podziałach i rywalizacji pomiędzy poszczególnymi odłami w łonie islamu. Nieco trudno zrozumieć czemu rozdział ten poprzedza trzeci artykuł monografii, gdyż praca pt. *The Prophet's Ideal in Pocket-Size. Sunni Forty Hadith Collections* (s. 96-132) autorstwa Swantje Bartschat, gdyż to *de facto* pewne wprowadzenie w tematykę wspomnianych wyżej streszczeń. Oczywiście Autorka skupiła się tutaj na sunnickich wersjach *Czterdziestu hadisów*, niemniej jednak wcześniejszy tekst również poniekąd dotyczy podobnych zbiorów. Warto też podkreślić, że dopiero tutaj przedstawiona została szerzej historia powstania tradycji tworzenia podobnych, krótkich kolekcji, co wydaje się dosyć istotnym zagadnieniem także dla zrozumienia wcześniejszego rozdziału. Swantje Bartschat wprowadziła też pewne propozycje klasyfikacji zbiorów ze względu na treści w nich dominujące.

Jewel Jalil w rozdziale pt. *The ahādīth al-ahkām Genre and the Hanbalī School* (s. 133-160) omówił rozwój tytułowego gatunku *ahādīth al-ahkām*, czyli tzw. narracji o prawie, zawierających hadisy związane z kwestiami prawnymi, tzn. gatunku islamskiego, który stał się powszechny dopiero w XI w. W artykule przeanalizowane zostały przyczyny, dla których tworzono podobne kompilacje, do kogo je kierowano, a także powiązanie twórców i osób wykorzystujących tego typu zbiory z różnymi szkołami powstałymi w łonie islamskiej myśli prawniczej i religijnej. Nie zabrakło również podstawowych kwestii odnoszących się do zagadnienia wykorzystywania zbiorów hadisów w procesie konstruowania formuł prawnych, gdyż nie we wszystkich interpretacjach, szczególnie wczesnego islamu, zakładano, aby uznawać tradycję za istotny fundament, czasem na równi z Koranem. Istotną częścią tekstu jest również opisanie zjawiska ograniczania liczby hadisów nadających się do wspomnianych powyżej narracji, co było działaniem celowym, pozwalającym jednocześnie zmniejszyć ilość możliwych interpretacji, a zatem wprowadzić nieco porządku w islamskim systemie prawnym.

Kwestie te uzupełnia w pewien sposób rozdział piąty monografii pt. *The 'awālī Genre and Its Social Dimension* (s. 161-191) autorstwa redaktora tomu Mohammda Gharaibeha, który przedstawiając tytułowy gatunek zbiorów, będących krótkimi streszczeniami tematycznymi hadisów, wskazuje na okoliczności, w jakich były one konstruowane przez wybranych uczonych, stając się pewnym źródłem informacji na temat ich zainteresowań, ale też ideologii, jakimi się kierowali w nauczaniu. Autora interesowało też, jak poprzez odpowiednio dobrane materiały dani uczeni budowali swoją reputację i prestiż w środowisku, a także kontekst działalności tych z nauczycieli, którzy ówczesnie nawoływali do odrodzenia i oczyszczenia islamu, także poprzez wybieranie „najbardziej autentycznych” hadisów z uznanych już wcześniej zbiorów. Dženita Karić w tekście pt. *For the Love of the Prophet. Faḍā'il in the Early Modern Ottoman Context* (s. 192-216) zajęła się z kolei innym gatunkiem literackim opartym w pewnym stopniu na hadisach – *faḍā'il*, którego twórcy skupiali się na podkreślanu

znaczenia religijnego wybranych osób, grup, miejsc, a nawet dzieł. Autorka wyjaśnia w swoim tekście znaczenie tego rodzaju prób literackich i ich historię, następnie zaś przechodzi do omówienia przykładu takiego dzieła, które stworzył bośniacki uczony Ḥasan Imām-zāde al-Būsnavi, poświęconego przede wszystkim wychwalaniu znaczenia Medyny dla rozwoju islamu, co staje się kanwą próby określenia znaczenia tego typu utworów dla życia dewocyjnego w społeczeństwie osmańskim przełomu epok średniowiecza i nowożytności, a także uwag odnośnie traktowania samego materiału źródłowego, jakim w tym przypadku były hadisy, gdzie dochodziło do przypadków usuwania pewnych treści, włączania innych czy zmiany znaczenia przekazu, co pozwala wysnuć wnioski na temat społeczno-politycznego i kulturowego kontekstu społeczeństwa, w jakim żyli dani twórcy. Tekst kończy się wezwaniem do sięgnięcia po mniej znane utwory dewocyjne, zapomnianych autorów (takich jak ten, któremu poświęciła swój badaczka), co przy odpowiednio szerokiej próbie badawczej pozwoli na wyciągnięcie nowych wniosków (lub potwierdzenie starych) na temat religijności społeczeństwa osmańskiego doby rozpoczynającej się epoki nowożytnej.

Rozdział siódmy pt. *“As If the Prophet Stood in Front of You”*. *The Performative Meaning of Hadith Transmission and Its Prophetological Background in Late Formative Sunnism* (s. 217-253) pióra Ruggero Vimercati Sanseverino zwrócił uwagę na przekazy odnoszące się do traktowania hadisów czy szerzej – wypowiedzi Muhammada – przez wybranych towarzyszy Proroka albo później przez uczonych i interpretatorów, wskazując, że emocjonalny charakter tych relacji pozwala na podniesienie konieczności poszerzenia dotychczas spotykanych definicji hadisów, ograniczających się jedynie do ich znaczenia jako historycznych, autentycznych lub nie, ale także tekstów nie tyle religijnych, ale kulturowych, wywołujących określone stany ducha członków społeczności muzułmańskiej, będąc częścią rytuałów, często jako przejaw dewocji określonych środowisk. By wskazać, w jaki sposób można przeprowadzić badania mające dowieść takiego znaczenia hadisów dla ummy. Autor skupił się na przeanalizowaniu spuścizny dwóch wybranych uczonych islamskich z X-XI w.: al-Chatiba al-Bagdadięgo, reprezentującego środowisko uczonych związanych z Irakiem i Syrią, a także Kadiego Ijada z Maghrebu, rządzonego w jego czasach przez Almorawidów i Almohadów.

Ursula Hammed w artykule pt. *Old Is the New Authentic. Arabic Papyri as a Source for Early Hadith* (s. 254-280) spróbowała z kolei skonfrontować dotychczasowy dorobek prężnie rozwijającej się dziedziny badawczej, jaką jest papirusologia arabska, pozwalająca na coraz lepsze zrozumienie administracji i gospodarki wczesnoislamskiego Egiptu, z badaniami odnoszącymi się do tworzenia bazy hadisów, które później podlegały weryfikacji autorów m.in. wspomnianych wyżej *Sześciu Ksiąg*. Analizy Autorki odnośnie obecności hadisów i ich isnadów w tekstach zachowanych na papirusach egipskich z VIII-IX w. zostały zrealizowane w ramach projektu „Studying, Teaching, Transmitting Knowledge”, finansowanego przez Austrian Science Fund (FWF).

W rozdziale dziewiątym pt. *The Materiality of Hadith Scholarship in the Post-Canonical Period* (s. 281-315) Konrad Hirschler przedstawił możliwości związane z ba-

daniami nad samymi rękopisami zawierającymi hadis – oprawami, rodzajem użytego papier, zapiskami i notatkami na marginesach, śladami pozatekstowymi, możliwością istnienia współtekstów. Na kilku wybranych przykładach, odnoszących się do nauk o hadisach rozwijanych w okresie pokanonicznym, w większości z XII w., Autor starał się wykazać, jakie religijne i duchowe znaczenie miały te materialne aspekty w konkretnych rękopisach zawierających zbiory hadisów.

Autor kolejnego, dziesiątego rozdziału Garrett Davidson (*Where Was Hadith Read in Damascus? Audition Notices and the Loci of Hadith Transmission in Medieval Damascus*, s. 316-357) zarysował problem rzadko poruszany w badaniach nad treściami przekazywanymi przez hadis, mianowicie samej techniki ich publicznego odczytywania i przekazywania wśród muzułmańskich uczonych i ich uczniów. Skupiając się na środowisku naukowym Damaszku, jego instytucji edukacyjnych, takich jak madrasy oraz dur al-hadis, Autor wskazuje, że nie były to jedyne miejsca, gdzie zajmowano się ogłaszaniem i badaniem tych przekazów. Warto zwrócić uwagę, że badania te oparte są o żmudną pracę związaną z analizą rękopisów, skąd można wyluskać podobne informacje, bowiem dotychczas nie zajmowano się raczej tym aspektem funkcjonowania środowisk zajmujących się hadisami, więc nie znajdują się one w żadnych łatwo dostępnych katalogach.

W przedostatnim rozdziale książki (*The Word of the Beloved Prophet of Islam. Hadiths Inscribed on Cairo's Islamic Architecture*, s. 358-398) Noha Abou-Khatwa postawiła sobie zadanie przedstawienia tematyki używania zapisów hadisów na zabytkach islamskiego Kairu. O ile kwestia epigrafiki ustępów z Koranu na budynkach tworzonych przez kalifów, emirów i sultanów jest raczej powszechnie znana, o tyle wykorzystywanie tradycji analizowano w mniejszym zakresie. Autorka skupiła się na przedstawieniu takich praktyk od czasów Ajjubidów po panowanie osmańskie, przedstawiając związki pomiędzy użyciem konkretnych tradycji a historią powstania danych założeń religijnych, takich jak madrasy, mauzolea czy meczety. Za pewne uzupełnienie wniosków z powyższego tekstu należy uznać treść kolejnego, dwunastego rozdziału opracowania pt. *Hadith Inscriptions in Medieval Anatolian Architecture. The Case of the Qaratay Madrasa in Konya and the Great Mosque in Birgi* (s. 399-441), które przygotował Mehmetcan Akpınar. Autor przedstawił wyniki swoich badań dotyczących epigrafiki zawierającej hadis używanej w sakralnych założeniach architektonicznych Anatolii w XIII-XIV w. Badacz uwzględnił tutaj jednocześnie pewne kwestie ogólne, dotyczące m.in. popularyzacji użytkowania hadisów w społecznościach muzułmańskich, jaki miał miejsce w późnym średniowieczu. Dzięki tworzeniu zbiorów bardziej popularnych, streszczeń, krótszych kompilacji do użytku codziennego, znacznie bardziej dostępnych niż wielkie kompilacje okresu kanonicznego czy też klasycznego, hadis w znacznie większym zakresie trafiły do tzw. zwykłych ludzi, stając się elementem codziennej religijności tysięcy muzułmanów, trafiając także w takie miejsca, których nie łączylibyśmy z religią, jak np. bazyliki, gdzie dość powszechnym zjawiskiem stała się obecność „zawodowych” przekazicieli historii z życia Muhammada. To zapotrzebowanie

ludowe na kontakt z życiem Muhammada, naturalne lub kreowane przez władców, zaowocowało powstaniem licznych założeń architektonicznych o charakterze publicznym, takich jak nowe meczety, madrasy, ale też karawanseraje, gdzie wykorzystywano motywy epigraficzne zaczerpnięte z hadisów, mające często dla niepiśmiennych znaczenie apotropaiczne. Właśnie przykładami takiego wykorzystania tradycji zajął się Autor ostatniego rozdziału monografii.

Omówiona w niniejszym tekście książka to z pewnością istotny krok w stronę upowszechnienia współczesnych badań dotyczących znaczenia hadisów i zbiorów tradycji dla rozwoju wielu aspektów kultury muzułmańskiej w średniowieczu. Pozwala ona spojrzeć na to zagadnienie z nieco innej perspektywy, niż zwyczajowa. Nie tyle istotne jest, czy wspomniane tradycje odzwierciedlały jakiegokolwiek wydarzenia z życia Proroka, za ważne należy uznać raczej, jak przekonanie o ich wiarygodności kształtowało średniowieczne wspólnoty muzułmańskie i jak czerpały z tego, rzetelnie faktygraficznie lub nie, dziedzictwa.

Bibliografia

- Ali Abi Issa, *Komentarz czterdziestu Hadisów Nalatija*, Białystok 1999.
- Ali ibn Abi Talib, *Aforyzmy*, tłum. J. Danecki, Warszawa 1990.
- Cecota B., *Konstantynopol w hadisach*, [w:] *Vade Nobiscum. Vol. V: Podróże, pielgrzymki, peregrynacje. Religie świata*, red. M. Gawryszczak, E. Kacprzyk, Łódź 2013.
- Cecota B., *Wybrane elementy dyskursu epidemicznego w muzułmańskiej tradycji średniowiecznej*, [w:] *Interdyscyplinarne badania nad dyskursem medycznym*, red. D. Gonigroszek, K. Szmigiero, Piotrków Trybunalski 2022.
- Czterdzieści hadisów Qudsi*, red. K. Ahmad, M. Ahmad, Białystok 2005.
- Imam Ali ibn Abi Talib, *Nahdż al-Balagha*, tłum. A. Miernik, Birmingham 2012.
- Jaśar Kandemir M., *Czterdzieści hadisów w opowiadaniach*, przekł. Musa Çaxarxan Czachorowski, Białystok 1439/2018.
- Kościelniak K., *Sunna, hadisy i tradycjoniści. Wstęp do tradycji muzułmańskiej*, Kraków 2006.
- Mahomet. Mądrości Proroka*, przeł. J. Danecki, Warszawa 1993.
- Mahomet. O małżeństwie, kupcach i dobrym wychowaniu. Wybór hadisów*, przeł. J. Kozłowska, Warszawa 1999.

Błażej Cecota

ORCID 0000-0002-4746-0325

Akademia Piotrkowska

e-mail: blazej.cecota@apt.edu.pl